

De zoektocht: Wijsheidsliteratuur in de bijbel

Algemeen

In deze beschouwing zijn vijf bijbelse wijsheidsboeken bijeengebracht. Daarbij is de pretentie niet dat dit alle wijsheidsliteratuur is in de bijbel en al helemaal niet dat daarover in een uur alles wat mogelijk is kan worden gezegd. Het doel is de teksten meer toegankelijk te maken door nieuwsgierigheid op te wekken, met afbeeldingen van kunstwerken en literaire verwerkingen en een paar originele vragen te stellen over de actuele waarde van deze boeken en informatie te geven over hun achtergrond.¹

1 Job

‘Er was eens...’ Het begint als een sprookje. De rijkste man van zijn tijd beleeft de diepste val in welvaart en welzijn. Zijn bezittingen verschrompelen, zijn kinderen sterven, zijn gezondheid laat het afweten, zijn vrouw verlaat hem en zijn vrienden beschuldigen hem van zonde. Aan het eind is alles weer goed en beter dan ooit. Het is geen realistische beschrijving van een waar gebeurd verhaal, maar wel de setting van een filosofisch debat. Dat zou niet gepast zijn als het over een concreet mensenleven ging. En toch gaat het over de wisselvalligheden van het leven en dus over ons allemaal. De kernvraag van het boek Job is: Wat zijn de motieven van de rechtvaardige (Hebreeuws: ‘taddik’) om het goede te doen? Doet hij dat vanwege de zegen daaraan gekoppeld? De welvaart, enz.? Of is er ten diepste een ander, intrinsiek, motief voor gerechtigheid? Zijn drie vrienden komen met Job (‘waar is de hemelse vader?’ uit het land Uz (Ezau, Edom) klagende, maar na zeven dagen van stilte (geen slecht begin zou je zeggen) stellen zij de waaromvraag van het leed dat Job treft en in het algemeen de vraag naar de oorzaak van het kwaad en tenslotte beschuldigen zij Job. Hij moet in het verborgene wel iets ernstigs verkeerd hebben gedaan. Job zelf betwijfelt de logica van Gods gerechtigheid. Een vierde stem, Elihu valt vervolgens de vrienden aan en geeft zijn eigen visie. Ten slotte blijkt alleen tussen God en Job zelf het antwoord te worden gevonden in bescheidenheid en ontzag voor God, waarop God aan Job zijn rijkdom teruggeeft en hem welvarender maakt dan ooit.

Het verhaal wordt gepresenteerd als plaatsvindend ergens in het Midden Oosten, in lang vervlogen, vóór-Mozaïsche tijden. Job verwijst niet naar de tempel of Jeruzalem, of zelfs Abraham of Israël. De tijd van ontstaan is vrijwel zeker post-exilisch (na de Babylonische ballingschap), dus vanaf de 6^e eeuw v.Chr. Er is geen concrete verwijzing die een harde datering mogelijk maakt.

Een reeks poëtische wijsheidsboeken, in de vorm van dialoog, zijn ingekaderd door een drietal hoofdstukken in proza (1,1 – 2,13 en 42, 7-17), eigenlijk een sprookjesachtig volksverhaal (mogelijk beïnvloed vanuit Egypte,

---

¹ Er is gebruik gemaakt van *The Anchor Bible Dictionary*, New York/London 1992.

Babylon en het oude Kanaän), waarin de val en het herstel van Job, de rijkste man van de wereld, de Bill Gates van de Oudheid, als in een sprookje worden beschreven ('Er was eens...' 1,1 vertaling NBG 1951). De camera zwenkt tussen Jobs ervaringen op aarde en het hemelse hof, waar God en de satan in gesprek zijn, eigenlijk een heidense voorstelling, die aan de Griekse Olympus doet denken. Satan wandelt zomaar binnen en gaat een soort weddenschap aan met Job, te vergelijken met Poseidon en Athene die voor het aangezicht van Zeus tegen en vóór Odysseus pleiten in de verhalen van Homerus.

In hoofdstuk 3 vervloekt Job de dag van zijn geboorte. Dit is zijn meest rebelse moment, maar het wordt hem niet aangerekend. Het poëzie gedeelte betreft een vorm van dialoog en kent drie delen. De wijze waarop de problemen en de hypothesen naast elkaar zijn geplaatst is niet altijd logisch en soms zelfs strijdig:

1. Job vs. Eliphaz, Bildad en Zophar (3-31, troosters worden beschuldigers)
2. Elihu's (Hij is mijn God) aanval op de drie vrienden (32-37)
3. God onderricht Job vanuit een storm (38,1-42,6)

Elihu, de vierde vriend, beweert dat God spreekt door nachtelijke ervaringen (33, 15-16), goed of kwaad, het kan God niet wezenlijk raken, hij staat daarboven. God stelt Job vragen die deze niet kan beantwoorden omtrent de mysteriën van het universum; een stoet van wilde dieren: de leeuw, de berggeit, wilde ezel, os, struisvogel, paard havik en adelaar, *behemoth* en *leviathan* (krokodil en nijlpaard?). Hun schoonheid lijkt menselijke waardenethiek te overtroeven. Menselijke hoogmoed is een uitdaging zelfs aan de Schepper. Job geeft toe en onderwerpt zich (42, 1-6). Hij heeft geleerd wat zijn plaats is.

Epiloog: Job doet nog voorspraak voor de vrienden, die niet juist over God hebben gesproken. (Er is geen troost voor de lijdende in de meningen van anderen.) Job ontvangt alles opnieuw uit de hand van God en zelfs dubbel (42,10). De satan komt nu niet meer voor. De slotscene speelt geheel op aarde. Job ontvangt van zijn broers en zussen een geldstuk en een gouden ring, nu zijn (nieuwe) dochters zelfs de mooiste van het land zijn (42,15) en Job leeft na dit alles nog 140 jaar.

Inhoudelijk belangrijke hoofdstukken: bijv. Job 29, m.n. verzen 12-17, waar Job als de rechtvaardige terugblijkt op zijn leven. Wat doet een rechtvaardige (*tsaddik*)? Hij staat hen bij die onrecht lijden en komt op voor hen die zwak staan in het leven. De onschuldige Job wordt beproefd wat betreft zijn Godsvertrouwen en ontvang aan het eind een beloning voor zijn moeiten. De vooronderstelling dat lijden loutert en de mens leert wat het is om op God te vertrouwen, is buitengewoon problematisch in de Westerse theologie. Speelt God een spel met mensen? Is de mens speelbal tussen God en satan? Struikelblok bij uitstek is de zinsnede uitgesproken door Job 'De Here heeft gegeven, de Here heeft genomen, de naam des Heren zij geloofd.' (1,21b NBG 1951) Tot zijn vrouw, die hem aanraadt God vaarwel te zeggen, zegt Job:

‘Zouden wij het goede van God aannemen en het kwade niet?’ (2,10b NBG 1951) Dat kun je lezen als een antwoord op Plato’s Eutiphro-dilemma (Willen de goden het goede omdat het goed is, of is het goed omdat de goden het willen? c.q. situatie ethiek vs. goddelijke gebodsethiek, c.q. in uiterste consequentie ervaring vs. openbaring als bron van levenswijsheid. Het antwoord dat Job vindt ligt dus bij God als bron en komt aan het licht in dialoog van de getormenteerde met God zelf.) De raad van zijn vrouw God los te laten is belachelijk in de ogen van Job. Zijn Godsvertrouwen mag dan een strohalm zijn, het is zijn strohalm.

In de Oosterse theologie is lijden veel meer dan een kwaad om te vermijden gezien als een leerschool van geloofsvertrouwen, vgl. Starets Vader Zosima, in: Dostojewski, *De gebroeders Karamazow*. De starets (kluizenaar) zegt:

God richt Job weer op, wederom schenkt hij hem rijkdommen en na verloop van vele jaren heeft hij andere kinderen die hij liefheeft, en hoe – o God: ‘maar hoe kon hij,’ zou je zo denken, die nieuwe kinderen zo innig liefhebben nu die anderen er niet meer waren, nu hij die moest missen? Als hij aan hen dacht, kon hij dan heus zo volledig gelukkig zijn met die nieuwe kinderen, net zoals voorheen, hoe lief hij hen ook mocht hebben?’ Maar dat kan, dat kan: door het grote mysterie van het leven gaat het grote oude zeer langzamerhand over in een stille, innige vreugde; in de plaats van het bruisende jonge bloed treedt de zachtmoedige verhelderende ouderdom. Ieder dag zegen ik de zonsopgang en mijn hart zingt tot het zonlicht als voorheen, maar nog meer bemin ik de zonsondergang met haar lage schuine stralen en de innig verstillde, zachtmoedige herinneringen die zij in mij oproept, de beminde beelden van heel mijn lange en gezegende bestaan. En meer dan dat alles nog Gods ontroerende, allesvergevende en verzoenende gerechtigheid! (Dostojewski, *De Gebroeders Karamazow*, vert. Marko Fondse, Utrecht/Antwerpen 1981, 203

Voor ons zijn de compositie en de overtuigingskracht van het slot in hoge mate problematisch. Weinig moderne lezers zullen het besluit en het antwoord van Zosima als een bevredigende ontknoping beschouwen. Hoe kan een mens oprecht blij zijn met zo’n grillig verloop van welzijn en dit als een zegen van God ervaren? Kinderen zijn toch niet vervangbaar? Bovendien doet de afloop toch heidens aan: *Do ut des*, ‘God zal het je lonen’ (het lijkt wel *prosperity gospel*) en dit staat op gespannen voet met de inhoud van Gods antwoord aan Job. Het gaat niet om een beloning waarop wordt gehoopt. Godsvertrouwen is intrinsiek. Toch is het goed te beseffen dat niet iedereen dat zo heeft ervaren.

2 Spreuken (*misle sjelomo*)

In de Hebreeuwse *masjal* wordt een gelijkenisbeeld opgeroepen waaruit iets te leren valt. In de eenvoudigste vorm wordt er dus een wijsheid afgeleid uit een voor de hand liggende waarneming op een ander vlak. Maar het kan er in de Spreuken ook ingewikkelder aan toe gaan. In zeven groepen worden de spreuken ingedeeld, waarschijnlijk zijn daar later twee vergelijkbare collecties aan toegevoegd. De literaire vorm van het grootste deel van Spreukenboek, dat traditiegetrouw op naam van Salomo is gezet, de meest wijze mens die ooit geleefd had, is die van een bloemlezing. Er is in de opsommende delen geen sterke onderlinge samenhang tussen de verschillende vaak tweeregelige spreuken. De bronnen zijn niet altijd Israëlitisch. Vanwege het tijdloze karakter van veel gedelibereerde wijsheden is datering moeilijk.

Waar het om gaat is levenskennis met een wortel die in staat stelt tot een leven in balans, levenskunst! Het is kennis van de wereld die onlosmakelijk met zelfkennis verbonden is. Dat is wijsheid in Gods licht. Enkele bekende ‘tegeltjeswijsheden’ uit het Spreukenboek:

Beter is een weinig in de vreze des heren,
dan een grote schat en onrust daarbij. (Spreuken 15,16)

Beter een schotel groente, waar liefde heerst,
dan een gemeste os en haat daarbij. (Spreuken 15,17)

Het hart des mensen overdenkt zijn weg,
maar de Here bestiert zijn gang. (Spreuken 16,9)

Hovaardij gaat vooraf aan het verderf,
en hoogmoed komt voor de val.
(Spreuken 16,18, lievelingsspreuk van Angela Merkel,
Trouw, 9 sept.2016)

Beter te wonen op een hoek van het dank
dan met een twistzieke vrouw in een gemeenschappelijke woning.
(Spreuken 21,9 = 25,24)

Antwoord een zot niet naar zijn dwaasheid,
opdat gijzelf hem niet gelijk wordt. (Spreuken 26,4)

De deur draait zich om op haar scharnieren,
zo de luiaard op zijn bed. (Spreuken 26,14)

De rechtvaardige erkent het recht van de geringen,
de goddeloze heeft daar geen weet van. (Spreuken 29,7)

Er is waarschijnlijk lange tijd gewerkt aan de compositie. De inleiding maakt een scherpe tegenstelling tussen Wijsheid en Dwaasheid, gepersonifieerd door twee vrouwen die tegenover elkaar staan. Beiden nodigen de jongeman op zoek naar inzicht uit. Vrouwe Wijsheid nodigt hem in haar Huis met de Zeven Pilaren (Vgl. rots massief Wadi Rum, Jordanië, *Seven Pilars of Wisdom*, tevens titel van het boek van Lawrence of Arabia.)

1 1, 1-4 Opschrift

2 1,5 – 9,18 Vaderlijke vermaning aan denkbeeldige zoon

Niet alleen Vrouwe Wijsheid (vgl. Diotima bij de Socrates van Plato) nodigt de jongeman in haar Huis met de Zeven Pilaren (9, 1-12), maar ook ‘de vreemde vrouw’ probeert de jongere op zoek naar wijsheid te lokken (5,3); Vrouwe Dwaasheid zit bij de deur van haar huis om uit te nodigen wie voorbij gaan (9,13ff.).

3 10,1 - Spreuken van Salomo, opsommend en lerend

Tegeltjeswijsheden? Okke Jager (Zeist, 20 oktober 1988): Spreuken 14,10 ‘redt het hele boek’, dat anders onder moralisme was bezweken: ‘Het hart kent zijn eigen droefheid, en in zijn vreugde kan een vreemde zich niet mengen.’ En verderop: ‘Ook onder het lachen kan het hart pijn lijden en het einde der vreugde kan kommer zijn.’ (14,13)

4 23,17 – 24,22 Een groep direct beïnvloed door Egyptische wijsheid (Amenemopet), mogelijk bewerking van vóór-exilisch materiaal.

5 24, 23-34 Gemengd materiaal

6 25,1 – 29,27 typische *mashalim* veel naast elkaar geplaatste gelijkenissen, i.p.v. tegenover elkaar geplaatste tegenstellingen

7 30 Woorden van Agur, scepticus? vgl. Prediker

8 31, 1-9 Woorden aan koning Lemuël van Massa, door zijn moeder

9 31, 10-31 Lof op de degelijke huisvrouw

Diverse belangrijke spreuken:

De rechtvaardige wordt niet door onheil getroffen,
goddelozen worden bedolven onder ellende. (Spreuken 12,21)

Ik hoor u denken: Ja ja, het zal wel. Maar het is zo! Ik bedoel, dit is de waarheid van het Spreukenboek. Op een bijna kinderlijke manier wordt er geloofd in de waarde van het onderscheid van goed en kwaad. Er is daarbij een heilig ontzag voor de Here God. In hem wordt een gouden norm verondersteld, die de moeite waard is om aan niet alleen aan een nieuwe generatie, maar aan de hele samenleving voor te houden:

Het begin van alle kennis is ontzag voor de Heer;

een dwaas veracht de wijsheid en weigert elk onderricht.²

In oudere vertalingen wordt waar hier ‘ontzag voor de Heer’ staat, gesproken van ‘de vreze des Heren’. Maar omdat tegenwoordig met het woord ‘vrees’ meestal ‘angst’ wordt bedoeld, hebben de vertalers van de Nieuwe Bijbel Vertaling voor ‘ontzag’ gekozen. Daarbij hebben ze voor lief genomen dat de mystieke ondertoon van ‘Yir’at JHWH’, vroeger dus vertaald met ‘vreze des Heren’ verloren ging. Immers, het gaat niet alleen om een autoriteitsverhouding, maar ook en vooral om een, naar mijn beleving, mystieke band. Dat diep ervaren ontzag voor God als het begin van echte kennis wordt aangeduid, definieert die kennis. Het kan daarbij niet gaan om ‘weetjes’ die je even opzoekt, ook niet om wetenschappelijke kennis, die door bewijsvoering tot stand komt en het gaat al helemaal niet om een set strenge regels die op slaafse wijze moeten worden nagevolgd en met geweld worden gehandhaafd. Bijna dezelfde tekst staat nog een keer in het Spreukenboek. Maar terwijl het hier gaat om ‘kennis’, (al is het ook wel kennis van goed en kwaad!), gaat het in Spreuken 9,10 over de vreze des Heren, die het begin der wijsheid is: ‘chokma’ in het Hebreeuws. Achter dat woord gaat zoveel meer schuil dan weten wat je moet doen. Het gaat om heel het besef van Gods scheppende wijsheid die correspondeert met de manier waarop niet alleen de dingen, maar alle levende wezens in elkaar zitten, scheppingsgeheimen dus. Dat is geen kwestie van technisch ontleden, maar van diep gevoeld besef, eigenlijk mystiek.

3 Prediker

Niet op iedere bladzijde van de bijbel wordt hetzelfde verhaal verteld. Bijbelboeken reageren vaak dialectisch op elkaar. Waar het Spreukenboek vooral bevestigt, maakt Prediker opzettelijk aan het twijfelen, met name aan het nut van de menselijke inspanningen. Hebreeuwse titel: Qoheleth > Ecclesiastes (persoonsnaam? pseudoniem? acroniem of functie? Binnen het boek soms met lidwoord, soms zonder). Traditioneel wordt ‘prediker’ als een aanduiding van Salomo als zoon van David gezien, in feite was het een leraar of een Oosterse wijsheidsschool te Jeruzalem ten tijde van het hellenisme, maar voorafgaande aan de Makkabeeëntijd, dus enige honderden jaren na de ballingschap (waarschijnlijk midden 3^e eeuw v.Chr. o.g.v. Aramiserend Hebreeuws).

De wijsheid van Prediker is ten diepste praktisch geworteld. De wijsheid van Salomo betreft ambt, ambacht en bestuur, net zo goed als de kunde van planten en kruiden. De toeschrijving van niet alleen het Spreukenboek aan Salomo, maar ook Prediker, heeft daar alles mee te maken. De legendarische Salomo gold als de meest wijze vorst die ooit geleefd had. Hij moest wel de bron zijn. Het was symbolisch bedoeld en als eerbetoon. Er zijn geen echte aanwijzingen dat de wijsheid van Spreuken en Prediker letterlijk tot deze vorst

---

² Spreuken 1,7.

te herleiden is. Er heeft mogelijk echt een koning Salomo, die zoon van David was, geleefd in de tweede helft van de 10^e eeuw v.Chr. Maar wij kunnen het boek Spreuken daar niet plaatsen qua woordkeus en grammatica. Wel kennen wij het verhaal van de jonge Salomo die om wijsheid bidt, een gebed naar Gods hart.³ Ook staat er van hem opgetekend:

God schonk Salomo zeer veel wijsheid en onderscheidingsvermogen en een veelomvattende kennis van zake, zo overvloedig als zandkorrels op het strand langs de zee. In wijsheid overtrof Salomo alle Egyptenaren. Hij was wijzer dan alle andere mensen... [...] Hij dichtte drieduizend spreuken en vijfduizend liederen, over allerlei soorten planten, van de ceder op de Libanon tot de majoraan die uit de muur groeit, en over de lopende dieren, de vogels, de kruipende dieren en de vissen. Uit alle omringende landen kwamen mensen om naar Salomo's wijsheid te luisteren, afgezanten van de koningen die over zijn wijsheid hadden gehoord.⁴

Prediker heeft niet zozeer een lineair, maar een cyclisch wereldbeeld, wat vooral in hoofdstuk 3 prachtig wordt beschreven: Er is een tijd voor..., er is een tijd voor... De structuur van het boek is een soort caleidoscoop, waarbij er telkens een nieuw perspectief vanuit het vorige te voorschijn komt. Het begint met de zogenoemde 'Belijdenis van Salomo': IJdelheid der ijdelheden. Alles is ijdelheid (*Omnia vanitas est.*) en het najagen van wind. NBV 2004 vertaalt: vanwege 'hevel' (Hebreeuws): Lucht en leegte, alles is leegte. Maar moet je zulke monumentale woorden wel in gangbaar Nederlands willen vertalen? Zelfs in de Asterix staan ze in het Latijn: *Vanitas vanitatum, omnia vanitas [est]*, spreekt de oude zeerover, als zijn kapitein staand op de voorplecht van het piratenschip zijn mannen aanvuurt het schip waarop Asterix en Obelix zich bevinden te enteren en overmoedig brullend uitroept: 'Dat wordt een makkie voor ons, alle windbuilen'.⁵ Alle goede lezers weten hoe het afloopt. Het gold eeuwenlang in Hollandse huiskamers als een getuigenis van goede smaak als je een Vanitas kon ophangen en daarmee liet zien gedachten aan je dood niet te mijden.

Prediker heeft een heel moderne boodschap, die wij niet graag horen, maar allemaal eigenlijk wel beseffen. Het is alleen maar eerlijk om te zeggen, ook tot de 'workaholics' onder ons en hen die denken dat je alles kunt bereiken als je

---

³ 1 Koningen 3.

⁴ 1 Koningen 5, 9-14 (telling NBV 2004).

⁵ *Asterix en de lauwerkrans van Caesar.*

het maar echt wilt: Alle inspanningen van de mens zijn in feite tevergeefs. De indeling die A. Schoors geeft is deze:

- 1,1 - 3,26 Titel, thema en belijdenis
- 3, 1-22 Mensen leven onder de wet van de tijd
- 4, 1-16 Leven in de samenleving
- 4,17 – 5,8 Het voordeel van zwijgen boven niet gereflecteerd spreken
- 5,9 – 6,9 Over weelde
- 6, 10-12 overgang
- 7,1 – 9,10 Ervaring van leven en sterven
- 9,11 – 10,20 Wijsheid en dwaasheid
- 11, 1-6 Noodzaak risico's te nemen
- 12,8 Inclusie thema
- 12, 9-14 epiloog

Is Prediker cynisch en nihilistisch, of eigenlijk nuchter en heel realistisch? Hij weigert te harmoniseren en laat ongerijmdheden naast elkaar staan, wil jongeren behoeden voor idealisme en hoogmoed. Hierin toont hij een geluid en een generatie van Israëls intellectuele elite internationaal verbonden en zich bewust van tal van filosofische vraagstukken. Prediker gelooft, in tegenstelling tot de Spreukendichter, niet dat onrechtvaardige mensen in dit leven door God worden gestraft. Tegenover en een Spreukentekst als:

De rechtvaardige wordt niet door onheil getroffen,
godelozen worden bedolven onder ellende.⁶

zet Prediker:

Dit heb ik in mijn leeg bestaan gezien:
Een rechtvaardig mens gaat aan zijn rechtvaardigheid ten onder,
Een onrechtvaardig mens leeft lang ondanks zijn slechte daden.⁷

Toch heeft het Jodendom altijd de voorspoed van de onrechtvaardigen als *schijnbaar* beschouwd. Het traditionele joodse antwoord op de bekende klacht dat het de goddelozen zo voorspoedig *lijkt* te gaan is dat zij hun straf aan het einde van hun leven of in het hiernamaals zullen ondergaan.⁸ Vandaag weten veel mensen niet wat zij hiervan moeten denken. Komt er echt nog een soort

---

⁶ Spreuken 12,21, cf. Psalm 1.

⁷ Prediker 7,15, cf. Psalm 73, waar echter wordt aanbevolen op het gruwelijk (levens)einde der goddelozen te letten.

⁸ Cf. Strack-Billerbeck, IV, 973: 'Die Abrechnung wegen seiner bösen taten bleibt ihm (dem Gottlosen) behalten für die zukünftige Welt, damit die Strafe von ihm begetrieben werde am Tage des großen Gerichts.'

vergelding van Godswege? Mensen die hier geen antwoord op weten of die hierin zelfs eigenlijk niet meer kunnen geloven bevinden zich in gezelschap van Prediker.

Hebben wij vandaag nog last van al te grote woorden, of zijn we daarvoor als gelovigen al veel te onzeker geworden? Niet iedereen zal daarop hetzelfde antwoord geven. Wat voor Prediker blijft is eenvoudigweg, ontzag voor God.

Houd het ene vast en laat het andere niet los.
Dat is het beste, want wie ontzag voor God heeft,
ontsnapt aan al te veel rechtvaardigheid en ook aan al te veel
onrechtvaardigheid. (Prediker 7,18)

4 Hooglied

Hooglied is het enige bijbelboek waarvan de dominant verbeelde hoofdvocalisator (stemgever) een vrouw is (Fokkelien van Dijk). Het is een sterk erotisch gekleurd geschrift. Met de traditionele patriarchale kuisheid van het Midden Oosten wordt een loopje genomen (Bijv. 8,10). Zij spreekt vanuit een gynocentrisch wereldbeeld (het huis van de moeder). Opvallend is het vrijwel ontbreken van een moraliserende stem. Liefde en schoonheid hebben een eigen wet.

Schijnbaar naïef wordt de liefde centraal gesteld. Hooglied (de naam is aan Luther te danken), *sjir hasjirim* (Hebreeuws), Song of songs, is eveneens toegeschreven aan de legendarische Salomo, mogelijk om de kans op canonisering te vergroten (ook de oude Joden hebben getwijfeld; voor de christelijke bijbel is Hooglied waarschijnlijk gered door de allegorische benadering van kerkvader Origenes). Oorspronkelijk geschreven als liefdespoëzie, wordt de liefde tussen een jonge vrouw en een (hooggeplaatste) man opgevat als metafoor voor de liefde tussen het volk van God en God. Datering is omstreden, zowel datering vóór als na de ballingschap is verdedigd. De meeste geleerden neigen tot het laatste. Samenhangend hiermee is het open vraagstuk of er niet verschillende auteurs gehoord worden in Hooglied. Er is ongetwijfeld invloed uit Mesopotamische en Egyptische liefdespoëzie (Peter Sloterdijk spreekt van Arabische *theo*-poëzie vgl. *Duizendeneennacht*); de geliefden spreken elkaar aan als zuster en broeder. Er is een groot aantal hapax legomena (eenmalig voorkomende woorden) in het Hebreeuws.

Een verhelderende analyse gaat uit van een serie gedichten waarin een serie subgenres herkenbaar zijn: verlangen (bijv. 1, 2-4); bewondering (1, 12-14); herinnering (2, 8-17); beschrijving uiterlijke charmes geliefde (4, 1-7); opscheppen (8, 11-12); plagen/uitdagen, spel van verbergen en gezocht willen worden, thema *rendez vous* (2, 14-15); zelfbeschrijving (1, 5-6). Globaal gaat het om zoeken, verdwalen en gevonden worden, verlangen tussen afstand en nabijheid. Het geheel is ook te verstaan als drama en uit te spelen (rolverdeling aangegeven in NBV 2004), waarbij behalve de stemmen van de vrouw en de

man, rollen zijn weggelegd voor ‘Zij’ en ‘Hij’, de dochters van Jeruzalem, de broers, de wachters van de stad en vrienden van de geliefde bruidegom. De complimenteuze toon van de gelijkenissen van tal van aspecten van de schoonheid van de geliefde ontgaat ons als moderne lezers, maar klinkt in het origineel in de oorspronkelijke context anders: ogen als duiven, golvend haar als kudde geiten, tanden als kudde geschoren schapen, enz. (hs.4). De spanning wordt opgevoerd en er is ook het aspect van zoeken en niet vinden, en onbereikbaarheid, kortom mystiek. In hoofdstuk 1 komt reeds het thema van de wijngaard ter sprake, 1, 1-6 (mysterieuze (paradijs)tuin of hof, hs. 5, die bewaakt moet worden). In de middeleeuwen is het boek buitengewoon geliefd geweest en veel becommentarieerd. Het was een belangrijke bron voor de wereld van de hoofse liefde en de Mariaverering. Heel geliefd (vooral bij trouwerijen) is 8, 6-7:

Draag mij als een zegel op je hart,
als een zegel op je arm.
Sterk als de dood is de liefde,
beklemmend als het dodenrijk de hartstocht.
De liefde is een vlammend vuur,
een laaiende vlam.
Zeeën kunnen haar niet doven,
rivieren spoelen haar niet weg.
Zou een man met al zijn rijkdom liefde willen kopen,
dan werd hij smadelijk veracht.

J.H. Leopold (1870-1925) dichtte ‘Ik zag met pronk en kostbaarheden...’ (o.i.v. 12^e eeuwse Perzische dichter Saadi):

Ik zag met pronk en kostbaarheden,
en een hooghartig oog opslaan,
een pauweveer in de koran.
De groene roze strengen gleden over de tekst,
het wuft verguld had al de bladzij opgevuld
en midden in de soeren lag de blauwe spiegel en zij lonken,
de strakke verzen overblonken,
lichtzinnig spelend met de dag
en bontjuweel en wulps azuur had op de letteren beslag
en overschaduwde de schriftuur.

En ik:

Dat op het heilig boek, dat op de regels heet bewogen,
om al wat zij behelzen mogen
van Gods belofte en Godes vloek,

de onbezonnen dartelheid z'n loze tooi heeft uitgespreid,
dat het gebodswoord van de Heer
het bed is van een vogelveer!

En zij:
Laat af van aan te klagen.
Schoonheid is tiranniek gezind
en zelfgerecht en voert bewind
naar eigen wil en welbehagen.

5 Daniel

Het boek Daniël is een van de jongste boeken van het Oude Testament. Het is, zoals we het nu kennen, geschreven in twee talen: Aramees (1-7) en Hebreeuws (8-12). Het valt uiteen in twee delen: inleidende verhalen over vier hooggeplaatste Joodse jongemannen, Daniël, Sadrach, Mesach en Abednego, tijdens de ballingschap in Babel, aan het Babylonische hof (1-6), dat uitloopt op de verovering van Babel door de Perzen. Het tweede deel bevat (in het Hebreeuws) een serie apocalyptische visioenen (8-12). Er is thematisch een sterke verwantschap met de Jozefnovelle (Genesis 37-50). Het grote thema van de verhalen betreft evenwicht, een balans tussen het behoud van de eigen identiteit en aanpassing: isolatie en acculturatie, eigenheid en integratie. Het is in die zin actueel, nu, maar vooral tijdens de diaspora van Joden in het Middellandse zeegebied, die al ver vóór de tijden van de Romeinen begon. Aan de orde komen: Spijswetten (1); Uitlegging van de dromen van de koning met Gods hulp (2); Standvastigheid, ook als de vorst dreigt met de dood door het vuur (3); De hoogmoed van de vorst Nebukadnessar aan de kaak gesteld (4); Het teken aan de wand waarmee de ondergang van het Babylonische Rijk onder de laatste Babylonische vorst Belsassar wordt aangekondigd (5); Daniël door de Medische koning Darius in de leeuwenkuil geworpen (6).

Het tweede deel valt uiteen in:

7-8 openbaringen (Belsassar); hoogtepunt OT-apocalyptiek: God leidt de geschiedenis en geeft daarvan verborgen tekenen te verstaan voor de ware wijze

9 interpretatie van een bijbelse profetie (Darius)

10-12 een gesprek met een engel (Cyrus)

Er zijn veel historische problemen met de tekst verbonden. De schrijver is duidelijk niet goed op de hoogte met de precieze opvolgingsfeiten en de cultuur van de Chaldeeën (Babyloniërs), Meden en Perzen ten tijde van de Joodse Ballingschap. Er zit een legende aspect aan de wijsheid van Daniël. Vgl. Ezechiël 28,3: 'wijzer zijn dan Daniël, geen geheim is voor jou verborgen' en Job 14,14. Mogelijk ontleende de schrijver zijn held Daniel aan Ezechiël.

Vermoedelijk zijn de Danielverhalen in de tweede eeuw v.Chr., de tijd van de Makkabeeën, opgeschreven door iemand die het met de historische waarheid wat betreft de koningen van Babylon en Perzië en de tijd waarin hij Daniel plaatste (6^e eeuw v.Chr.) niet zo ernstig nam. Het verhaal van de waanzin van Nebukadnessar hoort waarschijnlijk eigenlijk bij koning Nabonidus (in werkelijkheid de laatste koning van Babel. Deze trok zich terug in de woestijn). Het boek Daniel dankt de canonisatie aan het feit dat deze verhalen in de Makkabeeëntijd grote geestelijke betekenis hebben gehad voor vrome strijders tegen de Seleuciden (Antiochus IV Epifanes, 168-164 v.Chr.). Met name de martelaarsscènes, de vurige oven en de leeuwenkuil waren populaire volksverhalen (na Jeremia zijn de drie vrienden in de oven klassieke voorbeelden van martelaren geworden). Een van de mooiste zinssneden uit de bijbel komt uit het antwoord van de vrienden aan Nebukadnessar wanneer zij weigeren te knielen voor het beeld van de koning:

Wij achten het niet nodig u hierop antwoord te geven. Indien onze God, die wij vereren instaat is ons te bevrijden, dan zal Hij ons uit de brandende vuuroven en uit uw macht, o koning, bevrijden; maar zelfs indien niet – het zij u bekend, o koning, dat wij uw goden niet vereren, en het gouden beeld dat gij hebt opgericht, niet aanbidden. (Daniel 3, 16-18, NBG 1951)

In Daniel vinden we geen Abraham, Exodus of Zion traditie. De grootheid van Gods macht moet beleden worden. Hij staat boven de machtigste vorsten op aarde, die zich in feite als verwende kinderen gedragen (egocentrische dromen; grillige verlangens van dienaren) Velen hebben in het beeld in de droom van Nebukadnessar een voorspelling van de opeenvolging van wereldrijken willen zien, de zgn. Quattor Imperia: Babylonische Rijk; Perzische Rijk; Grieks-Macedonische Rijk; Romeinse Rijk zich voortzettend in de Europese keizerrijken.

Hoe ze er ook over denken, tot in onze tijd zien gelovigen in de Daniëlteksten een relativisering van de wereldmachten die opkomen en ondergaan en krachtige inspiratiebronnen om zelf in evenwicht te blijven, je identiteit niet te verliezen, ook al wordt je bedreigd, ook al ben je ver van de vrede van Jeruzalem.